

ПРАВОВІ ЗАСАДИ БЕЗПЕЧНОСТІ КОРМІВ

LEGAL PRINCIPLES OF FEED SAFETY

Оверковська Т.К., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри права

Вінницький національний аграрний університет

У статті розглянуто певні правові засади безпечності кормів. Визначено, що життя і здоров'я людини знаходяться у безпосередньому взаємозв'язку із безпечністю продуктів тваринного походження, що споживаються людиною, а тому прямий вплив на здоров'я людини має стан безпечності кормів, які згодуються сільськогосподарським тваринам. Грунтуючись на законодавстві про безпечність кормів, звернута увага на основні ознаки безпечності кормів. Проаналізовані правові засади безпечності кормів, що закладені в положеннях Регламенту Європейського Парламенту і Ради ЄС. Звернута увага, що на європейському рівні встановлені заборони щодо введення в обіг кормів чи годування ними тварин, якщо корми є небезпечними. Визначено, що безпечність кормів для сільськогосподарських тварин слід розглядати як гарантію забезпечення екологічної безпеки для життя і здоров'я людей.

Встановлено обов'язковість дотримання операторами ринку на стадіях виробництва та обігу кормів вимог чинного законодавства у сфері поводження з кормами. На підставі аналізу правових норм визначені базові вимоги щодо забезпечення безпечності кормів на стадіях виробництва та обігу. Обґрунтовано, що однією із організаційно-правничих гарантій безпечності кормів слід вважати наявність експлуатаційного дозволу на потужності, що використовуються у виробництві та/або обігу кормів. Проаналізовано особливості формування та ведення Державного реєстру потужностей з виробництва та обігу кормів.

Визначено, що дієвою гарантією забезпечення вимог безпечності кормів є здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про корми. Доведено, що очевидною є потреба дотримання вимог біологічної безпеки у галузі виробництва та обігу кормів, що зумовлює необхідність державної реєстрації генетично модифікованих організмів як джерела виробництва кормів для сільськогосподарських тварин.

За результатами проведеного дослідження у статті сформульовані висновки, які засновані на положеннях правової доктрини та аналізі чинного законодавства України у сфері правового регулювання виробництва та обігу кормів для сільськогосподарських тварин.

Ключові слова: корми, кормові добавки, безпечність та гігієна кормів, оператори ринку кормів, потужності для виробництва кормів, експлуатаційний дозвіл, Державний реєстр потужностей з виробництва та обігу кормів, контроль за виробництвом та обігом кормів, біологічна безпека у галузі виробництва та обігу кормів, ГМО джерела кормів.

The article considers certain legal principles of feed safety. It has been determined that human life and health are directly related to the safety of products of animal origin consumed by humans, and therefore the safety of feed fed to farm animals has a direct impact on human health. Based on the legislation on feed safety, attention is paid to the main features of feed safety. The legal basis for feed safety, laid down in the provisions of the Regulation of the European Parliament and the Council of the EU, is analyzed. Attention is drawn to the fact that at the European level there are bans on the introduction into circulation or feeding of animals if the feed is dangerous. It has been determined that the safety of feed for farm animals should be considered as a guarantee of environmental safety for human life and health.

It is obligatory for market operators to comply with the requirements of the current legislation in the field of feed management at the stages of feed production and circulation. Based on the analysis of legal norms, the basic requirements for ensuring the safety of feed at the stages of production and circulation are determined. It is substantiated that one of the organizational and legal guarantees of feed safety should be considered the presence of an operating permit for facilities used in the production and / or circulation of feed. Peculiarities of formation and maintenance of the State Register of Forage Production and Circulation Capacities are analyzed.

It is determined that an effective guarantee of ensuring feed safety requirements is the implementation of state control over compliance with feed legislation. It is proved that the need to comply with biosafety requirements in the field of feed production and circulation is obvious, which necessitates the state registration of genetically modified organisms as a source of feed production for farm animals.

Based on the results of the study, the article formulates conclusions based on the provisions of legal doctrine and analysis of current legislation of Ukraine in the field of legal regulation of production and circulation of feed for farm animals.

Key words: feeds, feed additives, feed safety and hygiene, feed market operators, feed production facilities, operating permit, State Register of Feed Production and Circulation Capacities, feed production and circulation control, biological safety in feed production and circulation, GMO feed sources.

Постановка проблеми. Згідно зі ст. 3 Конституції України [1] людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Також ст. 50 Конституції України закріпила право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

З метою забезпечення даних конституційних прав громадян ст. 16 Конституції України встановлений обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку і підтримувати екологічну рівновагу на території України, а також зберігати генофонд Українського народу. У зв'язку з тим, що життя і здоров'я людини знаходяться у безпосередньому взаємозв'язку із якістю та безпечністю продуктів тваринного походження, які споживаються людиною, прямий вплив на її здоров'я справляє стан кормів, якими годується сільськогосподарські тварини та об'єкти аквакуль-

тури. Саме тому актуального значення набувають питання безпечності кормів та кормових добавок.

Крім цього, Концепцією Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року [2] в якості оптимального варіанту створення організаційно-економічних умов для стабільного забезпечення населення високоякісною та безпечною сільськогосподарською продукцією передбачено розвиток аграрного сектору економіки на основі оптимізації його виробничої і соціальної інфраструктури, поліпшення якості і безпечності сільськогосподарської продукції переважно через заходи економічного стимулювання та державної підтримки аграрного виробництва. В якості одного із шляхів розв'язання визначених проблем визначається проведення моніторингу залишкових кількостей забруднюючих речовин у продуктах тваринного походження і кормах.

За оцінками вчених, з їжею до організму надходить понад 70 відсотків усіх забруднюючих речовин. Безпечність продуктів харчування є невід'ємною умовою забезпечення внутрішньої екологічної безпеки людини

[3, с. 237]. Звідси, правове забезпечення якості, безпечності та гігієни кормів слід розглядати як складову екологічної, продовольчої безпеки людини та суспільства.

Проблематика сучасного розвитку законодавства про корми викликає науковий інтерес вчених. В юридичній літературі питання безпечності та якості продуктів харчування й кормів досліджувалися такими вченими, як С.І. Бугеро, Ю.П. Бурило, В.М. Єрмоленко, В.С. Кайдашов, Т.О. Коваленко, С.І. Марченко, Т.М. Чурилова та іншими.

Водночас окремі питання правових засад у сфері забезпечення безпечності кормів потребують подальшого наукового обґрунтування та не втрачають своєї актуальності у процесі виробництва сільськогосподарської продукції.

Метою статті є акцентування уваги на дослідженні певних правових засад безпечності та якості кормів.

Виклад основного матеріалу. Тваринництво є провідною галуззю сільськогосподарського виробництва та являє собою галузь сільського господарства, яка пов'язана з діяльністю по утриманню й розведенню сільськогосподарських тварин для одержання продуктів харчування і сировини для промисловості [4, с. 639]. Звідси результатом діяльності у галузі тваринництва слід вважати одержання відповідної продукції, тобто харчових продуктів тваринного походження, а також інших продуктів тваринництва, що можуть використовуватися для технічних, кормових та інших потреб.

При цьому харчові продукти тваринного походження – це молоко, м'ясо, риба, молюски і ракоподібні, у тому числі свіжі, охолоджені або заморожені, яйця, мед, їх похідні та інші продукти, виготовлені з частин тварин, окремих їх органів та/або тканин, призначені для споживання людиною (п. 95 ст. 1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [5]), які повинні бути безпечними, придатними для споживання та не справляти шкідливий вплив на здоров'я людей. Таким чином, простежується взаємозв'язок: безпечність кормів – безпечність продуктів тваринництва – безпечність життя і здоров'я людини, тобто безпечність кормів для сільськогосподарських тварин слід розглядати як гарантію забезпечення екологічної безпеки для життя і здоров'я людей.

Правові засади безпечності кормів визначаються положеннями Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» [6], Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [7], Закону України «Про ветеринарну медицину» [8] та іншими законодавчими актами.

Відповідно до Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» кормом вважається будь-яка речовина або продукт, включаючи кормові добавки, перероблені, частково перероблені чи не перероблені, призначені для годування тварин.

Безпечними вважаються корми, що не справляють шкідливого впливу на здоров'я тварин та не роблять харчові продукти, одержані від тварин, яким згодуюється корм та які використовуються для виробництва харчових продуктів тваринного походження, небезпечними для споживання людиною (ст. 1 Закону України «Про безпечність та гігієну кормів»). Отже, із запропонованого законодавчого визначення простежуються основні ознаки безпечності кормів: 1) відсутність шкідливого впливу на здоров'я тварин; 2) харчові продукти тваринного походження, отримані від тварин, яким згодуюється корм, є безпечними для життя і здоров'я споживачів.

На європейському рівні правові засади безпечності кормів закладені в положеннях Регламенту Європейського Парламенту і Ради ЄС № 178/2002 від 28 січня 2002 року про встановлення загальних принципів і вимог харчового права, створення Європейського органу з безпечності хар-

чових продуктів та встановлення процедур у питаннях, пов'язаних із безпечністю харчових продуктів, який встановлює організаційні заходи і процедури, що є основою при виробленні й ухваленні рішень з питань безпечності харчових продуктів і кормів, а також встановлює процедури щодо питань з безпосереднім чи опосередкованим впливом на безпечність харчових продуктів і кормів [9].

На думку науковців, попри свою назву, в якій згадуються лише харчові продукти, насправді Регламентом ЄС 178/2002 також встановлюються загальні вимоги до безпечності кормів та діяльності операторів ринку кормів, тобто, по суті, закладаються основи законодавства про корми. Це пояснюється тим, що безпечність харчових продуктів у Європейському Союзі та контроль за нею забезпечуються за принципом «від лану до столу» (from farm to fork). Іншими словами, для того, щоб гарантувати, що м'ясні та молочні продукти, яйця, мед та інші продукти тваринного походження є безпечними для людини, необхідно спочатку забезпечити та проконтролювати безпечність кормів, що згодуюються тваринам, від яких отримують відповідні продукти харчування [10, с. 208].

Зокрема, відповідно до ст. 15 Регламенту ЄС 178/2002 корми не повинні вводитися в обіг чи згодуюватися будь-яким продуктивним тваринам, якщо вони є небезпечними. Корми вважаються небезпечними для використання за призначенням, якщо вони: а) мають шкідливий вплив на здоров'я людей або тварин; б) роблять харчові продукти, що отримані від продуктивних тварин, небезпечними для споживання людиною (ч. 2 ст. 15). При цьому оператор ринку кормів для тварин невідкладно інформує компетентні органи, якщо він вважає чи має причини припускати, що корми, введені ним в обіг, можуть не виконувати вимог до безпечності кормів, а також не перешкоджає жодній особі чи не знеохочує будь-яких осіб від співпраці з компетентними органами відповідно до національного права і правової практики, якщо це може запобігти, зменшити чи усунути ризики, пов'язані з кормами (ч. 3 ст. 20 Регламенту ЄС 178/2002).

Основними суб'єктами правовідносин у сфері поводження з кормами слід вважати операторів ринку кормів, тобто юридичних або фізичних осіб, які здійснюють виробництво та/або обіг кормів та наділені певною компетенцією.

Таким чином, у сфері поводження з кормами доречно виділяти дві основні стадії: перша – стадія виробництва кормів; друга стадія – стадія обігу кормів. При цьому, з метою забезпечення безпечності кормів та у відповідності до чинного законодавства на стадії виробництва операторам ринку забороняється: 1) виробництво кормів на потужностях, що не відповідають вимогам законодавства; 2) виробництво кормів на потужностях, що не були зареєстровані або на які не отримано експлуатаційного дозволу; 3) виробництво на потужностях щодо яких прийнято рішення про тимчасове припинення виробництва та/або обігу кормів або скасовано державну реєстрацію чи анульовано експлуатаційний дозвіл; 4) виробництво кормів із використанням кормових добавок, які не зареєстровані в Україні (ч. 1 ст. 10 Закону України «Про безпечність та гігієну кормів»).

Відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» операторам ринку забороняється здійснювати обіг кормів, які: 1) вироблені на потужностях, що не відповідають вимогам законодавства про корми; 2) вироблені на потужностях, що не були зареєстровані або на які не отримано експлуатаційного дозволу; 3) вироблені на потужностях щодо яких прийнято рішення про тимчасове припинення виробництва та/або обігу кормів або скасовано державну реєстрацію чи анульовано експлуатаційний дозвіл; 4) вироблені із використанням кормових добавок, не зареєстрованих в Україні; 5) марковані із порушенням вимог законодавства.

Отже, базовими вимогами щодо забезпечення безпечності кормів на стадіях виробництва та обігу, на наш погляд, є наступні:

1) наявність експлуатаційного дозволу або державної реєстрації потужностей, що використовуються у виробництві та/або обігу кормів;

2) використання у виробництві кормів кормових добавок, що зареєстровані в Україні;

3) наявність належного маркування кормів, тобто присвоєння корму будь-яких слів, знаків для товарів і послуг, комерційного (фірмового) найменування, графічних зображень або символів шляхом розміщення цієї інформації на будь-якому носії, який супроводжує корм чи пов'язаний з ним, зокрема упакувці, етикетці, інструкції тощо;

4) дотримання терміну придатності кормів для використання за призначенням.

Однією із організаційно-правничих гарантій безпечності кормів, на наш погляд, слід вважати наявність експлуатаційного дозволу на потужності що використовуються у виробництві та/або обігу кормів. Експлуатаційний дозвіл являє собою документ дозвільного характеру, що видається територіальним органом компетентного органу операторові ринку за результатами інспектування його потужності на предмет її відповідності вимогам законодавства про корми та посвідчує право оператора ринку здійснювати діяльність з виробництва та/або обігу кормів на цій потужності (ст. 1 Закону України «Про безпечність та гігієну кормів»).

Варто зазначити, що Порядок видачі експлуатаційного дозволу затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 року № 978 [11], відповідно до якого визначається процедура видачі з урахуванням принципу організаційної єдності експлуатаційного дозволу на провадження на потужностях діяльності з переробки неїстівних продуктів тваринного походження; виробництва, змішування та приготування кормових добавок і кормів. При цьому, у разі видачі експлуатаційного дозволу Держпродспоживслужба присвоює потужностям (об'єктам) ідентифікаційний контрольний номер та вносить їх до відповідного реєстру.

Порядок формування та ведення Державного реєстру потужностей з виробництва та обігу кормів (далі – Реєстру), який затверджено наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України 6 травня 2019 року № 241 [12], визначає процедуру формування Реєстру, тобто збір, обробка, зберігання та внесення реєстраторами до Реєстру наявної інформації щодо потужностей, а також процедуру його ведення, а саме – створення електронної бази даних.

Згідно зазначеного Порядку формування та ведення Державного реєстру потужностей з виробництва та обігу кормів ведення Реєстру включає в себе наступне забезпечення: 1) адміністрування Реєстру; 2) надання реєстраторам доступу до формування Реєстру; 3) технічного та технологічного створення й супроводжування програмного забезпечення Реєстру; 4) збереження інформації, що міститься у Реєстрі; 5) відкритого та безоплатного доступу до Реєстру шляхом його оприлюднення на своєму офіційному веб-сайті; 6) використання інформації Реєстру для виконання адміністратором своїх повноважень (п.5 ч. I Порядку формування та ведення Державного реєстру потужностей з виробництва та обігу кормів). Отже, як вбачається, реєстрація проводиться шляхом внесення відповідної інформації до Реєстру, яка має бути достовірною та відповідати відомостям, вміщеним у документах, на підставі яких здійснюється внесення інформації щодо потужностей з виробництва та обігу кормів до Реєстру.

Будь-яка фізична або юридична особа може використовувати кормову добавку для виробництва корму чи здійснювати її обіг, обіг корму, виробленого з її використанням за умови, що така кормова добавка зареєстрована в Україні. Порядок проведення державної реєстрації кормових

добавок визначається в Положенні про державну реєстрацію кормових добавок, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2020 року № 210 [13].

Зокрема, ведення Державного реєстру кормових добавок здійснюється Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів та являє собою комплекс заходів, спрямованих на створення електронної бази даних, яка містить відомості про кормові добавки, а також розроблення програмного забезпечення для її ведення, надання доступу до цієї інформації та адміністрування такої бази даних. При цьому, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів забезпечує збереження документів, на підставі яких вноситься інформація до Державного реєстру кормових добавок, відповідність відомостей, що вносяться до Реєстру, документам, на підставі яких здійснюється їх внесення.

Встановлення зазначених вимог обумовлюється тим, що кормова добавка не повинна: 1) несприятливо впливати на здоров'я людей та/або тварин та навколишнє природне середовище; 2) бути представленою в такий спосіб, що може вводити в оману оператора ринку та/або кінцевого користувача; 3) завдавати шкоду людині шляхом погіршення характерних особливостей харчових продуктів тваринного походження або справляти на споживача помилкове враження щодо характерних особливостей харчових продуктів тваринного походження.

Дієюю гарантією забезпечення вимог безпечності кормів слід вважати здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про корми, який здійснюється з метою перевірки відповідності діяльності операторів ринку вимогам законодавства про корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин, а також усунення наслідків невідповідності та притягнення до відповідальності за порушення відповідних вимог.

Згідно із ч. 5 ст. 18 Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [7] контроль здійснюється на будь-якій стадії виробництва та обігу кормів. При цьому періодичність здійснення заходів контролю кожної потужності визначається на підставі ризик-орієнтованого підходу та має враховувати: 1) визначені ризики, пов'язані з кормами, операторами ринку, використанням кормів, процесів, матеріалів, речовин, здійсненням діяльності або операцій, які можуть справити негативний вплив на безпечність кормів, здоров'я та благополуччя тварин; 2) результати здійснення попередніх заходів державного контролю; 3) ефективність процедур, які застосовуються операторами ринку з метою дотримання законодавства про корми; 4) інформацію, яка може свідчити про невідповідність.

Відтак державний контроль за дотриманням законодавства про безпечність кормів та кормових добавок має здійснюватися у встановлених законодавством межах, своєчасно, всебічно, гласно та об'єктивно.

Важливим чинником безпечності кормів є необхідність дотримання правових засад використання у кормах для сільськогосподарських тварин генетично модифікованих організмів, тобто постає питання щодо біологічної безпеки у галузі виробництва та обігу кормів. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» [14] біологічна безпека являє собою стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній негативний вплив його чинників (біологічних, хімічних, фізичних) на біологічну структуру і функцію людської особи в теперішньому і майбутніх поколіннях, а також відсутній незворотний негативний вплив на біологічні об'єкти природного середовища (біосферу) та сільськогосподарські рослини і тварини.

На думку науковців, біотехнологія є новітньою сферою людської діяльності, тому в наш час немає достовірних результатів, які б свідчили про відсутність шкоди від застосування генетично модифікованих організмів та інших продуктів біотехнології, або ж визначили напрями та ступінь такої шкоди, а також засоби і способи її мінімізації. Тому чинне законодавство не містить чітко визначених юридичних критеріїв біологічної безпеки. Відсутність достовірних даних про безпеку чи небезпеку продуктів біотехнологій для людини та довкілля, а відповідно наявність ризику виникнення такої шкоди, обумовлюють застосування у чинному законодавстві принципу перестороги для забезпечення біологічної безпеки держави [4, с. 41].

При цьому засобами гарантування біологічної безпеки можна вважати встановленні законодавством принципи, вимоги, заборони чи обмеження в галузі генетично-інженерної діяльності та поводження з генетично модифікованими організмами. Так, чинне законодавство України встановлює заборону на вивільнення у навколишнє природне середовище генетично модифікованих організмів без їх державної реєстрації, тобто державну реєстрацію слід розглядати як необхідну умову безпечного використання генетично модифікованих організмів, у тому числі й у процесі виробництва кормів для сільськогосподарських тварин.

Згідно зі ст. 14 Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» до продукції, яка реєструється у Державних реєстрах ГМО належить й ГМО джерела кормів. Зокрема, за даними науковців, ще у липні 2013 року в Україні вперше була зареєстрована генетично-модифікована сировина для виробництва кормів – генетично модифікований соевий шрот [15, с. 108.]

У відповідності до п. 4 Порядку державної реєстрації генетично модифікованих організмів джерел харчових продуктів, кормів, кормових добавок та ветеринарних пре-

паратів, які містять такі організми або отримані з їх використанням [16] та з метою здійснення державного нагляду та контролю за безпечністю кормів наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16 січня 2018 року № 17 затверджено Порядок проведення державної ветеринарно-санітарної експертизи кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, які містять генетично модифіковані організми [17].

Після проведення уповноваженою установою аналізу інформації даних та результатів досліджень, отриманих під час реєстраційних випробувань кормів та кормових добавок, які містять генетично модифіковані організми, проводиться оцінка ризику небезпеки для життя і здоров'я людей генетично модифікованих організмів, що є об'єктом реєстрації. Як вбачається, зазначене слід розглядати важливим чинником дотримання вимог безпечності кормів у досліджуваній сфері суспільних відносин.

Висновки. Таким чином, викладене вище дозволяє зробити висновок про те, що правові засади безпечності кормів мають реалізовуватися в наступних межах: 1) проведення моніторингу залишкових кількостей забруднюючих речовин у кормах; 2) виробництва кормів на потужностях, які зареєстровані та отримали експлуатаційний дозвіл; 3) використання при виробництві кормів кормових добавок, які внесені до Державного реєстру кормових добавок; 4) обігу тільки тих кормів, які вироблені на потужностях, що зареєстровані та на які отримано експлуатаційний дозвіл; 5) наявності належного маркування кормів; 6) дотримання терміну придатності кормів для згодовування тваринам; 7) здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про корми та кормові добавки; 8) дотримання вимог біологічної безпеки у галузі виробництва та обігу кормів, тобто генетично модифіковані організми джерел кормів можуть використовуватися тільки після реєстрації їх у Державних реєстрах генетично модифікованих організмів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція (Основний Закон) України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 24. Ст. 960.
3. Коваленко Т.О., Марченко С.І. Правове регулювання господарської діяльності в агропромисловому комплексі України : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 296 с.
4. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т.16 : Земельне та аграрне право / редкол.: М.В. Шульга та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2019. 696 с.
5. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23 грудня 1997 р. № 771/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. Ст. 98.
6. Про безпечність та гігієну кормів : Закон України від 21 грудня 2017 р. № 2264-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 10. Ст. 53.
7. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин : Закон України від 18 травня 2017 р. № 2042-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 31. Ст. 343.
8. Про ветеринарну медицину: Закон України в редакції від 16 листопада 2006 р. № 361-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 5-6. Ст. 53.
9. Регламент Європейського Парламенту і Ради ЄС № 178/2002 від 28 січня 2002 року про встановлення загальних принципів і вимог харчового права, створення Європейського органу з безпечності харчових продуктів та встановлення процедур у питаннях, пов'язаних із безпечністю харчових продуктів. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-02 (дата звернення 09.06.2021).
10. Бурило Ю. Сучасний розвиток національного законодавства про корми. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 207-211.
11. Порядок видачі експлуатаційного дозволу : постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 978. *Офіційний вісник України*. 2008. № 86. Ст. 2891.
12. Порядок формування та ведення Державного реєстру потужностей з виробництва та обігу кормів : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 6 травня 2019 р. № 241. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0807-19> (дата звернення 09.06.2021).
13. Положення про державну реєстрацію кормових добавок : постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2020 р. № 210. *Офіційний вісник України*. 2020. № 23. Ст. 895.
14. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів : Закон України від 31 травня 2007 р. № 1103-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 35. Ст. 484.
15. Козмуляк К.А. Правове регулювання екологічної безпечності кормів у тваринництві за законодавством України. *Актуальні проблеми становлення і розвитку права екологічної безпеки в Україні* : матеріали наук.-практ. Круглого столу (м. Київ, 28 березня 2014 р.). Чернівці, 2014. С. 105-108.
16. Порядок державної реєстрації генетично модифікованих організмів джерел харчових продуктів, кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, які містять такі організми або отримані з їх використанням : постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2010 року № 919. URL : https://search.ligazakon.ua/l_doc2 (дата звернення 26.06.2021).
17. Про затвердження Порядку проведення державної ветеринарно-санітарної експертизи кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, які містять генетично модифіковані організми : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16 січня 2018 р. № 17. *Офіційний вісник України*. 2018. № 19. Ст. 642.